

Divorțialitatea în prima jumătate a secolului al XX-lea. Studiu de caz: localitatea Almaș (județul Arad)

Divorce rates in the first half of the 20th century. Case study: Almaș (Arad County)

FELICIA ANETA OARCEA*

Abstract: The family life cycle subjected divorce rates to demographic analysis, as divorce was considered by both the church and the community to be a behavioral deviation from the moral norms concerning marital life. The examination of divorce among Orthodox Romanians in the locality of Almaș, Arad County, in the first half of the 20th century, based on civil status registers preserved at the church, made it possible to ascertain marital stability, identify case studies, and observe the dynamics of divorces. The few church divorce sentences found in these documents certify the procedure of ecclesiastical divorce, which was arduous and costly. The procedural similarities and the seemingly unchanged mentalities of rural Transylvanian communities contributed, to some extent, to maintaining the supremacy of the church as a symbol of Romanian identity.

Keywords: Arad county, Almaș, history, demography, divorce rates.

Ciclul vieții familiale a supus analizei demografice divorțialitatea, considerată de către biserică și comunitate o inadvertență comportamentală față de normele morale referitoare la viața conjugală. Generată de conflictele dintre generații, interese și dorințe ale familiei, indivizilor și comunității, divorțialitatea a fost îngreunată procedural și de preceptele religioase, pe baza versetului biblic „ce Dumnezeu a unit, omul să nu despartă” (Matei, XIX, 6). Prin căsătorie „Două spirite se unesc înaintea greutăților și a tragicului vieții, două lumi își pun laolaltă bogăția și sărăcia, istoria și veșnicia.... Masculinul și femininul prezidează la

* Dr., istoric-muzeograf, Complexul Muzeal Arad, felly_oarcea@yahoo.com.

această naștere în iubire și speră să afle în acest rezumat al universului un răspuns la așteptarea lor”¹.

Dacă în secolul al XVIII-lea procedura de divorț impunea într-o primă etapă separarea de pat și de masă a soților, după care acțiunea era reluată în fața judecătorului matrimonial, la sfârșitul secolului al XIX-lea, odată cu diminuarea controlului instituțiilor ecleziastice asupra dorințelor indivizilor, s-a produs o descătușare a comportamentului nupțial al populației. Prin legile XXXI și XXXIII din anul 1894 s-au înființat oficiile de stare civilă ale statului, subordonate Ministerului de Interne, care a elaborat registre de stare civilă noi și complexe ca rubricatură².

Înmulțirea cererilor de divorț civil, care uneori se încheiau cu cel religios, a determinat autoritățile ecleziastice să recurgă la reglementări și încercări de limitare a acestora. Încetarea vieții comune a soților se făcea fie prin cea a simplei părăsiri, fie prin cea a divorțului legal, respectând toate canoanele despărțirii³. Conform procedurii partea care se simțea nevinovată cerea divorțul. În prima fază, se prezentau preotului paroh cauzele care i-au împins la desfacerea căsătoriei, împreună cu probele și martorii, care confirmau cele relatate. Apoi, preotul intermedia împăcarea lor. După încercările eșuate ale preotului, ajutat de membrii comitetului parohial, se întocmea un dosar, care cuprindea mărturiile redactate, extrasele de botez și căsătorie. Acesta era trimis scaunului protopopes, format din protopop ca președinte, șase parohi cu vot decisiv, un notar și un defensor matrimonial cu vot consultativ. După adoptarea unei decizii cazul era trimis Consistoriului Eparhial, în cadrul căruia Senatul bisericesc restrâns aproba sau modifica hotărârea scaunului protopopes. Decizia era comunicată protopopului, iar acesta o aducea la cunoștință cuplului⁴.

¹ Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, „Contribuții privind divorțialitatea în Transilvania la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX”, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coordonatori), *Studii de demografie istorică (secolele XVII–XXI)*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2010, p. 110.

² Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Fundația Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2000, p. 175; Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania. A doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, Fundația Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 1999, p. 151.

³ Xenia Costaforu, *Cercetarea monografică a familiei*, Editura Tritonic, București, 2005, p. 147

⁴ Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706–1918)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006, p. 492; Laura Stanciu, Ana Maria Negoii, „Reglementări matrimoniale în Transilvania celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea”, în *Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol”*, XXXVIII, Ed. Academiei Române, Iași, 2001, p. 118; Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc*, p. 171; Paula Virag, „Câteva aspecte ale problemei divorțului în comitatul Satu Mare la sfârșitul secolului XIX–începutul secolului XX”, în *Studii de demografie istorică (secolele XVII–XXI)*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2010, pp. 161–163.

Lungul drum al divorțului s-a datorat, așadar, îndelungii cercetări a partenerilor din partea Bisericii Ortodoxe, care-l accepta numai în situații de adulter, concubinaj, silă și ură între parteneri, maltratare, părăsirea domiciliului conjugal, impotență, inversiunea sexuală, alcoolism⁵. La acestea s-au adăugat atentarea la viața soțului, părăsirea unui soț timp de trei ani la bărbați și cinci ani la femei, condamnarea la închisoare a unuia din soți pentru crime pe timp mai lung de 10 ani, nebunia, epilepsia⁶.

Implicațiile divorțului au fost multiple. Pe lângă despărțirea fizică, prin separarea soților, acesta însemna și o ruptură spirituală, a identității „eului familial”, instituit odată cu jurămintele conjugale⁷. Nu era dorit și din pricina impactului pe care îl avea asupra copiilor, pentru că armonia familiei era supusă disoluției. Tocmai de aceea procedura de divorț a fost una complexă, iar autoritățile statale și ecleziastice și-au păstrat reticență. Procesul însemna „transferarea vieții private spre cunoaștere publică”, întreaga comunitate ajungând să cunoască intimitatea, frustrările și neîmplinirile căsniciei aflată în disoluție⁸.

Pentru a le împiedica și mai mult, taxele fixate pentru susținerea unui proces de divorț au fost destul de mari, ceea ce de multe ori nu a permis indivizilor îndeplinirea tuturor etapelor de despărțire, ci doar o separare tacită, cunoscută și acceptată și de comunitate. Spre exemplu, costurile „pentru înscrierea unei hotărâri de divorț” au sporit, în 1945, la maxim 5.000 lei, sumă ridicată, dată fiind sărăcia localnicilor care s-au ocupat în mare parte cu agricultura.

Sentințe de divorț bisericesc la românii ortodocși

Comportamentul nupțial al populației românești ortodoxe din localitatea Almaș în prima jumătate a secolului al XX-lea, analizat prin prisma divorțialității, reflectat statistic, dar și prin analiza unor sentințe de divorț bisericesc a scos în evidență pe de-o parte atașamentul față de normele morale bisericești, iar pe de altă parte constrângerile materiale și mutațiile petrecute în mentalul colectiv.

Prima condiție canonică a acceptării divorțului a fost adulterul, ceea ce însemna în mentalul ecleziastic violarea fidelității conjugale⁹. Cele câteva

⁵ Corneliu Pădurean, *Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea*, Ed. Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2003, p. 234; Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc*, pp. 162–163; Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 493.

⁶ Loredana Stepan, „Aspecte privind moralitatea și statutul femeii”, în Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean (coord.) *Populație și societate (secolele XVIII–XX)*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, p. 88.

⁷ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc*, p. 167.

⁸ Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, „Contribuții privind divorțialitatea”, p. 99.

⁹ *Ibidem*, p. 172.

sentințe de divorț bisericesc, rătăcite printre filele registrelor de stare civilă ortodoxe almășene, au invocat această cauză. Au existat situații în care atât femeia cât și bărbatul au cerut desfacerea religioasă a căsătoriei. Un asemenea caz, în care femeia a fost cea care a hotărât să divorțeze canonic a fost cel al N. D., născută în Almaș în 1922, care „s-a prezentat la Oficiul Parohial Ortodox din Almaș pentru desfacerea căsătoriei religioase încheiată în Biserica Ortodoxă română din Almaș la 17 februarie 1940 cu S. S., născut în Almaș în 1921”¹⁰. Cei doi soți n-au stat împreună decât doi ani după căsătorie, fiecare reluându-și viața conjugală cu o altă persoană. Astfel soția, N. D., s-a căsătorit civil cu D. Ș., iar soțul ei, S. S. „cu o altă femeie”. În urma încercărilor de împăcare a celor doi soți, consiliul bisericesc a decis desfacerea căsătoriei religioase din cauza „adulterului din vina ambelor părți”. S-a acceptat desfacerea căsătoriei religioase, pentru că N. D. a dorit să încheie căsătoria religioasă cu „soțul ei actual D. Ș.”.

Analiza acestei sentințe de divorț bisericesc impune câteva observații. Desfacerea căsătoriei s-a produs în momentul în care cei doi soți au convenit tacit să-și refacă viața, pentru că în document se consemnează că în momentul înaintării sentinței de divorț ambii aveau deja copii mari, la rândul lor căsătoriți. Probabil că după îmbunătățirea situației materiale soția N. D. a dorit să divorțeze legal de fostul ei soț și să renunțe astfel la statutul de „concubini”. Pe verso procesului verbal apare notat „nr.../197...” de unde putem deduce că această cerere de divorț bisericesc a avut loc între 1970–1980, adică la aproximativ 30 de ani de la divorțul civil al celor doi soți¹¹.

Un alt divorț bisericesc a fost cerut de soț, ca de exemplu cel al foștilor parteneri V. M. și M., în care divorțul bisericesc a fost cerut de soțul V. M., pe baza sentinței de divorț civil nr. 172/1985. Cei doi au stat doar un an împreună, căsătoria lor având loc în 1984, iar în anul următor au divorțat civil. Sentința de divorț bisericesc, nr. 2.488, a fost emisă 4 ani mai târziu, respectiv la 2 august 1989. Cauza stabilită a fost „din vina ambilor soți”¹². Amânarea sentinței de divorț bisericesc s-a datorat procedurii îndelungi de împăcare a celor doi, iar „Pentru îndreptare va contribui la fondul de ajutorare cu 200 lei”¹³.

În cele mai multe cazuri, în registrul de stare civilă, preoții din Almaș au consemnat divorțurile bisericești „Prin sentința de divorț a Venerabilului Consiliu Eparhial din Arad, nr.../...căsătoria acestora s-a desfăcut canoniceste”.

¹⁰ Arhiva Oficiului Parohial Ortodox Român din Almaș (A.O.P.O.R. Almaș), *Sentință de divorț bisericesc mss*

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, *Cerere și sentință de divorț bisericesc, nr. 2488 din 2 august 1989*.

¹³ *Ibidem*.

Au existat însă situații în care preoții au omis să le consemneze¹⁴. Sentințele de divorț bisericesc împreună cu arhiva au fost arse în timpul unui incendiu, mare parte, prin anii '60 ai secolului XX¹⁵.

Complexitatea procedurii de divorț bisericesc a avut drept scop împiedicarea înmulțirii acestor comportamente nuptiale¹⁶. Generalizarea procedurală a permis extrapolarea aplicării acesteia de la o parohie la alta. Pentru a întări cele afirmate deja, am utilizat documente păstrate la Biserica Ortodoxă din localitatea Moneasa. Astfel, în urma divorțului civil, inspectorul agronom, S. I., a cerut desfacerea căsătoriei religioase. „D-le preot, Fiind divorțat de fosta soție, actualmente M. D., respectuos vă rog să binevoiți a dispune să fie trecut prin toate forurile competente, de a fi divorțat și prin legea sfintei biserici, trecând prin Protopopiatul Buteni și apoi prin Sf. Episcopie.

Vă alătur sentința de divorț. Primiți, vă rog, asigurarea respectului și devotamentului meu.

Devotat: I. S., Inspector agronom, str. V. Babeș, nr. 10 Arad. Domniei sale D-lui Preot al Parohiei Moneasa¹⁷”.

După această cerere solicitantul completa un proces verbal tipizat în care, pe lângă datele personale, se menționa că „Reclamatul cere desfacerea căsătoriei religioase pentru următoarele motive: infidelitate conjugală”. Încercările eșuate ale preotului Vasile Marcu de a împăca soții au eșuat, ceea ce a dus la propunerea „desfacerii căsătoriei religioase pe motivul canonic al infidelității conjugale”¹⁸. În urma discutării cauzei, protopopul de Buteni, Ștefan Lungu, a trimis sentința de divorț bisericesc împreună cu dosarul cauzei, care cuprindea și un extras copie cu matricola cununaților și divorțaților, Oficiului parohial din Moneasa, la 14 septembrie 1936¹⁹.

Sentința de divorț bisericesc a fost emisă la 9 septembrie 1936, de către episcopul Andrei, pe motivul canonic al „părăsirii cu necredință din partea soției”²⁰.

Asemenea sentințe de divorț bisericesc au fost cerute și de către soții. Un asemenea caz a fost întâlnit în timpul preotului Ioan Drăgan²¹.

¹⁴ A.O.P.O.R. Almaș, *Protocolul cununaților din comuna bisericească românească greco-ortodoxă Almaș pe anii 1903–1937*, pp. 1–82; Idem, *Protocolul cununaților din comuna bisericească ortodoxă română Almaș începând cu anul 1938*, pp. 1–61.

¹⁵ Informație orală primită prin bunăvoința preotului ortodox Ioan Dașcău din Almaș.

¹⁶ Arlette Lebigre, „Lungul drum al divorțului”, în *Amor și sexualitate în Occident*, Ed. Artemis, București, 1991, p. 190.

¹⁷ Arhiva Bisericii Ortodoxe Moneasa, *Cerere de divorț bisericesc*, mss.

¹⁸ *Ibidem*, f. 59 (Proces verbal, nr. 9/1936).

¹⁹ *Ibidem*, f. 60 (Răspunsul protopopului de Buteni, Ștefan Lungu, nr. 534/1936 față/verso).

²⁰ *Ibidem*, f. 58 (Sentința de divorț bisericesc nr. 6147/1936).

²¹ *Ibidem*, f. 366 (Proces verbal nr. 81/1928).

Dinamica divorțurilor religioase la românii ortodocși din Almaș (1903–1952)

Statistic, divorțurile religioase, în localitatea Almaș în prima jumătate a secolului XX, au avut o dinamică fluctuantă, influențată de factorii istorici, economici, sociali și ecleziastici. În intervalul 1903–1952, conform datelor cuprinse în tabel, s-au înregistrat 40 de divorțuri bisericești, consemnate ulterior de preoți, și 628 de căsătorii. Procentual căsătoriile sfârșite cu divorțuri religioase au reprezentat 6,36% din totalul căsătoriilor încheiate.

Dinamica divorțurilor la românii ortodocși din Almaș (1903–1952)				
Anul	Total căsătorii	Căsătorii stabile	Căsătorii încheiate cu divorțuri religioase ulterioare	% divorțuri religioase
1903	14	14	-	-
1904	12	11	1	8,33%
1905	10	10	-	-
1906	13	13	-	-
1907	20	20	-	-
1908	11	11	-	-
1909	14	14	-	-
1910	20	19	1	5%
1911	19	18	1	5,26%
1912	13	12	1	7,69%
1913	14	14	-	-
1914	11	10	1	9,09%
1915	8	8	-	-
1916	3	3	-	-
1917	10	10	-	-
1918	18	15	3	16,66%
1919	38	36	2	5,26%
1920	13	12	1	7,69%
1921	10	10	-	-
1922	24	23	1	4,16%
1923	14	14	-	-
1924	27	24	3	11,11%

1925	14	12	2	14,28%
1926	25	23	2	8%
1927	18	17	1	5,55%
1928	49	48	1	2%
1929	18	17	1	5,55%
1930	25	24	1	4%
1931	16	16	-	-
1932	11	11	-	-
1933	11	10	1	9,09%
1934	6	6	-	-
1935	13	13	-	-
1936	9	9	-	-
1937	19	19	-	-
1938	27	27	-	-
1939	18	17	1	5,55%
1940	17	16	1	5,88%
1941	12	12	-	-
1942	13	10	3	23,07%
1943	11	11	-	-
1944	8	7	1	12,5%
1945	12	10	2	16,66%
1946	15	14	1	6,66%
1947	21	19	2	9,52%
1948	12	11	1	8,33%
1949	13	11	2	15,38%
1950	13	12	1	7,69%
1951	13	12	1	7,69%
1952	6	6	-	-

Sursa: vezi nota 14.

Eșalonate pe un interval de câte 10 ani s-a putut constata dinamica lor în funcție de factorii menționați. Astfel, în intervalul 1903–1912, s-au înregistrat 4 divorțuri bisericești, consemnate ulterior de preoți. Stabilitatea conjugală în cazul divorțărilor canonic a fost cuprinsă între 15 ani²² (căsătorii în 1911,

²² A.O.P.O.R. Almaș, *Protocolul cununaților... 1903–1937*, p. 22.

divorțați canonic în 1926), 16 ani²³ (căsătorii în 1910, divorțați canonic în 1926; căsătorii 1912, divorțați canonic în 1928) și respectiv 36 ani²⁴ (căsătorii 1904, divorțați canonic 1940). Căsătoriile stabile în număr de 142 au reprezentat 97,26%, în raport 2,73% cât a reprezentat numărul celor care au divorțat canonic. Din punct de vedere statistic repartitia divorțurile bisericești ulterioare în raport cu căsătoriile au reprezentat 8,33% în 1904, 5% în 1910, 5,26% în 1911 și 7,69% în 1912²⁵. În privința statutului social al divorțaților canonic, ei au fost economi (țărani înstăriți)²⁶.

Consemnările făcute de preoți nu permit, însă, găsirea intervalului dintre divorțul civil și cel bisericesc, și nici momentul în care cei doi soți au hotărât să se separe.

Conform recensământului din 1910 în localitatea Almaș au fost 6 divorțați civil²⁷. Paradoxal, în acel an, registrele de stare civilă de la Biserica Ortodoxă Almaș, consemnează un singur divorț bisericesc. Una dintre explicații pentru care divorțării civil nu au recurs și la cel religios ar fi sărăcia locuitorilor, conform datelor statistice furnizate de aceeași sursă²⁸.

Statutul social al celor divorțați a fost, în intervalul menționat, cel de economi. Starea materială precară a almașenilor o afăm și din amintirile unui fost profesor de geografie care a predat, după Al Doilea Război Mondial la Școala Generală din Amaș, care a confirmat că „oamenii trăiau sub limita subzistenței, cu toate că unii aveau pământ mult”²⁹.

În intervalul 1913–1922, preoții au consemnat 8 divorțuri canonice ulterioare din cele 141 de căsătorii, reprezentând procentual 5,67%. Cel mai ridicat procent, respectiv de 16,66%, s-a înregistrat în anul 1918.

De remarcat ar fi faptul că în timpul Marelui Război nu s-au semnalat asemenea comportamente nuptiale. Lipsa bărbaților plecați pe front, pe de-o parte, și greutățile materiale ale femeilor în timpul războiului, pe de altă parte, sărăcia și poate chiar disperarea în fața singurătății, precum și nevoia de a-și crește odraslele le-au determinat să recurgă la altă căsătorie, evident civilă.

Analiza impune concluzia că a fost respectat intervalul cronologic cerut până la decretarea sentinței de divorț bisericesc, respectiv 3 ani pentru bărbați (1915–1918) și 5 ani pentru femei. După acest interval preotul a consemnat

²³ *Ibidem*, p. 15, 23.

²⁴ *Ibidem*, pp. 3–4.

²⁵ *Ibidem*, pp. 3–4, 15, 22–23.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Traian Rorariu, Maria Semeniuc, Mezei Elemer, *Recensământul din 1910. Transilvania*, Ed. Staff, 1999, p. 67.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Informație orală obținută prin bunăvoința d-lui Groza Spiridon din Moneasa.*

3 divorțuri bisericești în 1918, 2 în 1919 și respectiv 1 în 1920. Între anii 1913–1922, divorțurile religioase s-au dublat. Acestea, am putea crede că au fost cerute de bărbați, ceea ce ne face să concluzionăm că la întoarcerea de pe front familiile lor erau destrămate. Procentual numărul divorțurilor bisericești a fost din nou fluctuant. S-au înregistrat 5 divorțuri, care au reprezentat 9,09% în 1914, 16,66% în 1918, 5,26% în 1919 și 7,69% în 1920³⁰. Cele provenite din rândul economilor, între 1923–1932, s-au ridicat la 7, față de 4 în intervalul 1903–1912 și 5 în intervalul 1913–1922³¹.

Instabilitatea conjugală constatată în intervalul 1924–1930 s-a datorat, pe de-o parte reformelor de după Marea Unire, în special reformei agrare, iar pe de altă parte opțiunilor prizonierilor de război. În urma reformei agrare țărani au primit pământul expropriat de stat de la baronul Oliver Almay, dar nu au primit unelte. O mare parte dintre ei l-au vândut, ceea ce a determinat mutații în plan demografic, pe criteriu de avere unii au divorțat și s-au recăsătorit. Un alt motiv ar fi faptul că unii dintre bărbații căzuți prizonieri la ruși nu s-au mai întors, recăsătorindu-se în Rusia sau unii s-au întors din prizonierat după aproape 30 de ani, găsindu-și soția recăsătorită și copiii căsătoriti³². Femeile în această situație au cerut divorțul bisericesc, pentru a-și putea întemeia o nouă familie.

Numărul divorțurilor a scăzut între 1933–1942³³. Diversitatea ocupațională și creșterea numărului celor cu un oarecare potențial financiar a sporit. Statutul social al celor divorțați a fost, în intervalul menționat, cel de economi, plugari, funcționari, juni. Procentual cel mai mare număr de divorțuri bisericești s-a înregistrat în anul 1942, acestea ridicându-se la 23,07%³⁴.

Între anii 1943–1952 din nou numărul divorțurilor religioase a sporit, ajungând la 8³⁵. Valul lor, în perioada 1944–1951, s-a datorat condițiilor economico-sociale postbelice, la fel cum s-a întâmplat după Primul Război Mondial. Statutul social al celor divorțați a fost, în intervalul menționat, cel de pantofar, avocat, casnică, plugar, juni, comerciant. Alterarea stabilității conjugale s-a produs pe seama mutațiilor din plan economico-social și a celor produse în mentalul colectiv. Sub raport procentual numărul divorțurilor bisericești a fost fluctuant. Astfel în 1944 divorțurile bisericești reprezentau

³⁰ A.O.P.O.R. Almaș, *Protocolul cununaților...1903–1937*, pp. 24–45.

³¹ *Ibidem*, pp. 46–74.

³² Informație orală obținută prin bunăvoința lui Oarcea Moisa din Almaș.

³³ A.O.P.O.R. Almaș, *Protocolul cununaților...1903–1937*, pp. 74–82; *Idem*, *Protocolul cununaților din comuna bisericească ortodoxă română Almaș începând cu anul 1938*, pp. 1–10.

³⁴ *Ibidem*, *Protocolul cununaților...1903–1937*, pp. 74–82; *Ibidem*, *Protocolul cununaților...începând cu anul 1938*, pp. 1–9.

³⁵ *Ibidem*, *Protocolul cununaților...începând cu anul 1938*, pp. 10–23.

12,5%; în 1945, 16,66%; în 1946, 6,66%; în 1947, 9,52%; în 1948, 8,33%; în 1949, 15,38%; scăzând la 7,69% în anii 1950–1951³⁶.

Analiza registrelor de stare civilă confirmă faptul că în majoritatea cazurilor divorțul bisericesc a fost cerut la un interval variabil de timp³⁷, de la „separarea de pat” a soților. Deseori, intervenea înțelegerea tacită a soților de a se despărți civil, la început, și după o anumită perioadă să divorțeze religios, fiindcă această procedură impunea o situație materială mai bună a solicitantului. „Homo religiosus”, activ în comunitățile sătești continua să domine dorințelor indivizilor. Cum familia continua să construiască „patide conjugale”, dorința unora de a divorța și a-și întemeia noi familii a fost aspru criticată. Fiind o populație românească majoritară, nu s-a semnalat decât un caz de divorț în cadrul unei căsătorii mixte³⁸.

Radiografierea divorțialității în localitatea Almaș din județul Arad în prima jumătate a veacului al XX-lea, pe baza registrelor de stare civilă păstrate la Biserica Ortodoxă, a făcut posibil aflarea stabilității conjugale, identificării cazuisticii și a dinamicii acestui fenomen. Cele câteva sentințe de divorț bisericesc găsite în amintitele documente certifică procedura ca fiind una anevoioasă și costisitoare. Similitudinile procedurale și mentalitățile aparent nealterate din lumea satului ardelean au contribuit la menținerea într-o oarecare măsură a supremației bisericii.

Bibliografie

Surse inedite

Arhiva Bisericii Ortodoxe Moneasa

Cerere de divorț bisericesc, manuscris.

Proces verbal nr. 81/1928.

Proces verbal, nr. 9/1936.

Răspunsul protopopului de Buteni, Ștefan Lungu, nr. 534/1936 față/verso Sentința de divorț bisericesc nr. 6147/1936.

Arhiva Oficiului Parohial Ortodox Român din Almaș

Protocolul cununaților din comuna bisericească românească greco-ortodoxă Almaș pe anii 1903–1937.

Protocolul cununaților din comuna bisericească ortodoxă română Almaș începând cu anul 1938.

³⁶ *Ibidem*, pp. 10–23.

³⁷ *Idem, Protocolul cununaților...1903–1937*, pp. 3–4, 15, 22–23, 27, 31–32, 36, 38, 40, 44, 48–49, 52–53, 56–59, 65, 69, 74–75; *Idem, Protocolul cununaților...începând cu anul 1938*, pp. 5, 7, 9, 11–16, 18–19, 21–22, 27–28.

³⁸ *Idem, Protocolul cununaților...1903–1937*, p. 23.

Cerere și sentință de divorț bisericesc, nr. 2488 din 2 august 1989.
Sentință de divorț bisericesc.

Cercetare de teren. Informații orale

Informație orală primită prin bunăvoința preotului ortodox Ioan Dașcău din Almaș (2006).

Informație orală obținută prin bunăvoința d-lui Spiridon Groza din Moneasa (2006).

Informație orală obținută prin bunăvoința d-lui Moisa Oarcea din Almaș (2006).

Surse editate. Lucrări generale și speciale

Bolovan, Ioan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Fundația Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2000.

Bolovan, Sorina Paula, *Familia în satul românesc din Transilvania. A doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, Fundația Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 1999.

Bolovan, Sorina Paula, Bolovan, Ioan, „Contribuții privind divorțialitatea în Transilvania la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX”, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coordonatori), *Studii de demografie istorică (secolele XVII–XXI)*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2010.

Costaforu, Xenia, *Cercetarea monografică a familiei*, Editura Tritonic, București, 2005.

Lebigre, Arlette, „Lungul drum al divorțului”, în *Amor și sexualitate în Occident*, Editura Artemis, București, 1991.

Pădurean, Corneliu, *Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2003.

Rorariu, Traian, Semeniuc, Maria, Elemer, Mezei, *Recensământul din 1910. Transilvania*, Editura Staff, 1999.

Stanciu, Laura, Negoii, Ana Maria, „Reglementări matrimoniale în Transilvania celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea”, în *Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol”*, XXXVIII, Editura Academiei Române, Iași, 2001.

Stepan, Loredana, „Aspecte privind moralitatea și statutul femeii”, în Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean (coord.) *Populație și societate (secolele XVIII–XX)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003.

Vesa, Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706–1918)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006.

Virag, Paula, „Câteva aspecte ale problemei divorțului în comitatul Satu Mare la sfârșitul secolului XIX–începutul secolului XX”, în *Studii de demografie istorică (secolele XVII–XXI)*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2010.